

UDC 731(1)

SIGLA ON SILVER JUCHID COINS OF THE 14TH–15TH CENTURIES

Yuriy Zayonchkovskiy

Independent Researcher

Kharkiv, Ukraine

zyvkharkov@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7457-1792

Oleksandr Voronianskyi

PhD (History), Professor

State Biotechnological University (SBTU)

44, Alchevskykh St., Kharkiv, 61002, Ukraine

voronyansky@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4926-8887

The paper deals with enigmatic graphic symbols on Juchid silver coins of the 14th–15th centuries. It has been proposed to call such sign “siglum” (in the plural “sigla”). They differ in their appearance and essence from tamgas and decorations of the coin field (“knots of happiness”), which can be seen quite often on dangs.

Sigla, by their appearance, cannot be attributed to either tamgas or “ornamentum monetale”. Some numismatists use such a category as differents. The topic of differents is poorly studied in numismatic literature. Sigla and these differents are not identical.

Five graphic elements were highlighted on Juchid silver coins of the 1360s – 1490s of khans Abdullah, Muhammad, Tokhtamysh, Beg-Sufi, and Murtadha, they were classified as sigla. Each siglum is exclusive and occurs only once on coins struck at a specific mint in a specific period. This is one of the differences between the Golden Horde sigla and the so-called Juchid differents and sigla on Byzantine coins, which are regularly present on issues of a particular mint in a quite large variety and which were placed on coins at the initiative of the mint authorities.

It is known that there was an “open” method of producing silver coins from metal brought on khan’s mints by private individuals in the Golden Horde in the 14th century. Taking into account the extreme episodic appearance of sigla on dangs, it can be assumed that they were carved on dies with the consent of the administration at the request of the customer of the coin production and contain information about him. Sigla did not influence the officially established design of coins and occupied a modest place as a decoration of coin field, and their appearance on coins is exclusive and not widespread.

Keywords: dang; Golden Horde; numismatics; ornamentum monetale; sigla; tamga

СІГЛА НА СРІБНИХ ЗОЛОТООРДИНСЬКИХ МОНЕТАХ XIV–XV СТОЛІТЬ

Ю. В. Зайончковський, О. В. Воронянський

Siglum (plural sigla): a sign, abbreviation, letter, or character standing for words in ancient manuscripts or on coins or medals.
Merriam-Webster Dictionary

Сьогодні зрозуміти їхній сенс для нас практично неможливо, особливо через брак документації візантійських монетних дворів, що дійшла до нас. Однак ретельне вивчення масиву сігла може пролити світло на їхнє призначення.
Eleni Lianta [Lianta 2007–2008, 249]

Стаття, що пропонується до уваги читача, присвячена проблемі існування загадкових знаків (їх надалі ми будемо називати “сігла”) на срібних золотоординських монетах XIV–XV століть. У науковій літературі поки що немає якогось ґрунтовного аналізу та пояснення сутності й причин створення цих графічних символів.

Автори вважають, що вирішення цієї проблеми (або як перший крок до цього накопичення і систематизація нумізматичного матеріалу з цієї тематики), потенційно може допомогти здобуттю нових знань про процес монетного виробництва на джучидських монетних дворах, оскільки він майже не знайшов відображення на сторінках відомих сучасній науці письмових джерел відповідного періоду.

Для групи знаків, що розглядаються в цій статті, у нумізматичній літературі були запропоновані різні терміни: control marks, privy marks, secret marks, sigla, signa. Найбільш широко використовується термін “сіглум” (у множині – сігла) [Lianta 2007–2008, 249].

Традиційно прийнято вважати, що на золотоординських монетах, крім легенд та картушів, могли розміщуватися тамги, “вузли щастя” (“плетінки”) і так звані диференти. Починаючи виклад теми, коротко розглянемо всі ці групи графічних елементів.

Найбільш вивченою групою є тамги, дослідження яких розпочалося ще в XIX столітті. Тамги прикрашали срібні монети Орди від початку до кінця монетної справи – від хана Берке до хана Муртази.

Для нашого дослідження важливою є констатація того, що в оформленні монети ханська тамга застосовувалася як центральний, базовий елемент, навколо якого були розташовані інші елементи та легенди [Хромов, Хромова 2013, 29]. Монети на рис. 1 та 2 яскраво ілюструють наведене положення.

Рис. 1. Золота Орда. Срібна монета Криму, 2,08 г.
Зараховують до карбування хана Берке (1257–1267) [Album 2011, 196]

Рис. 2. Золота Орда. Срібна монета хана Муртази, карбування Кирк-Іера, 0,54 г, без дати [Зайончковский, Тишкин 2019, 104]

До другої групи знаків входять орнаментальні прикраси монетного поля, оформлені у вигляді безкінечного вузла, складеного з переплечених ліній. Для їхнього позначення в 1826 році Х. М. Френ запропонував термін “ornamentum monetale ☒” [Fraehn 1826, 219]. Ці знаки також часто називають “вузлами щастя”.

Рис. 3–6 відтворюють фотозображення дангів, які мають такі елементи дизайну. Як бачимо, вузлів, що мали різну конфігурацію, могло бути від одного до чотирьох, і розміщувалися вони як на аверсах, так і на реверсах монет.

Рис. 3. Золота Орда. Данг хана Узбека, карбування Сарая, 739 р. г. (1338/1339 pp.), срібло, 1,54 г

Рис. 4. Золота Орда. Данг хана Джанібєка, карбування Сарая ал-Джадіда, 752 р. г. (1351/1352 pp.), срібло, 1,51 г

Рис. 5. Золота Орда. Данг хана Абдаллаха, карбування Кілія ал-Махруса, 770 р. г. (1368/1369 рр.), срібло, 0,84 г

Рис. 6. Золота Орда. Графічна реконструкція відбитків штемпелів [Зайончковський, Шапошник, Арзуманова 2019, 182] монети хана Гіяса ад-Діна II (1423–1426), карбування Сарая, білон (?), 0,72 г

“Вузли щастя” розміщувалися на срібних золотоординських монетах з 1320-х рр. до середини XV століття. У літературі була висловлена думка про те, що такі прикраси монетного поля були запозичені з нумізматики держави Ільханів [Гончаров 2006], де вони активно використовувалися, на них там була створена своєрідна стилістична “мода”. Як ілюстрацію на рис. 7 вміщено фотозображення подвійного дирхема ільхана Сулеймана.

Рис. 7. Монгольський улус ільханів Хулагуїдів. Сулейман, 2 дирхеми, 740 р. г. (1339/1340 рр.), срібло, 1,75 г, карбування аль-Джазіра

Цілком можливо, що таке припущення є істинним, але у зв'язку з цим виникає питання: чому золотоординські майстри не запозичили так само й “моду” на “мікробразження” тварин, які досить часто зустрічаються на монетах Ільханів? Як приклад такого зооморфу на рис. 8 поміщено зображення подвійного дирхема ільхана Ануширвана із зображенням між рядків легенди на аверсі маленького зайця, що біжить і дивиться назад. На джучидських срібних монетах нічого подібного не зустрічається.

Рис. 8. Монгольський улус ільханів Хулагуїдів. Ануширван. 2 дирхеми, 750 р. г. (1349/1350 pp.), срібло, 1,20 г, монетний двір не прочитано

Потрібно також сказати, що у другій половині XIV століття “вузли щастя” були запозичені монетниками слов'янських князівств і навіть монетними дворами Великого князівства Литовського. Про причини такого наслідування золотоординської монетної справи було висловлено низку припущень [Maigys 2021, 106], однак поки що всі вони залишаються лише в ранзі гіпотез.

Ще одну групу знаків джучидської монетної справи XIII століття іноді називають “диференти”. К. Хромов нарахував 15 різних диферентів – “додаткових знаків” – на срібних монетах кримського карбування до початку правління хана Токти (рис. 9) [Хромов 2007, 4]. Однак наразі серйозних досліджень таких знаків немає. Ця тема потребує спеціальної окремої розробки, можна припустити, що деякі з таких “додаткових знаків” є прикрасами поля монети, інші можуть бути зараховані до категорії сігла. Попередньо також можна висловити припущення про те, що “диференти” та сігла могли бути покликані до життя різними причинами.

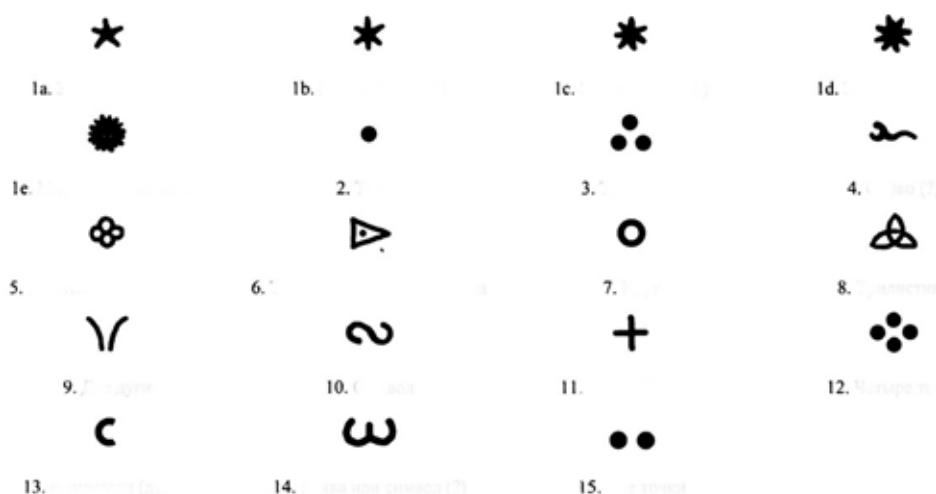

Рис. 9. Диференти на срібних монетах Криму до Токти (за К. Хромовим)

Нарешті, четверту групу знаків, як ми вважаємо, становлять сігла (від латинського *siglum*, у множині – *sigla*). Знаки цього класу, безперечно, відмінні як від тамг, так і від “вузлів щастя”.

Щоб дати читачеві загальне уявлення про знаки, що є предметом статті, на рис. 10 наведено зображення данга із сіглумом та графічну реконструкцію відбитків штемпелів цієї монети.

Рис. 10. Золота Орда. Срібна монета хана Муртази, карбування Орду-Базар, 0,49 г, без дати та промальовування цієї монети [Зайончковський 2016, 84]

На рис. 11 винесено збільшене фотозображення знака, який ми зараховуємо до категорії сігла.

Рис. 11. Збільшене зображення загадкового знака на монеті хана Муртази

Як бачимо, майже в самому центрі аверсу розміщено крихітний прямокутник, розміри якого становлять трохи більш ніж 1 мм. У цьому “опуклому” прямокутнику міститься “вдавлене” зображення свастикоподібного знака. У цьому разі цей “знак монетника” зарахувати до тамг та традиційних “вузлів щастя” однозначно не можна насамперед через його форму та фактуру [Зайончковський 2016, 83]. У 2016 році Ю. Зайончковський констатував, що в англomовній літературі функціональне значення таких крихітних значків на монетах описується терміном “private mark”. Традиційно вважають, що вони є ідентифікатором монетного двору чи монетного майстра і наносяться з метою контролю над якістю емісії. Термін “private mark” був перекладений ним у цьому разі як “знак монетника”, із застереженням, що “зараз інтерпретувати цей загадковий фрагмент аверсу монети Муртази неможливо” [Зайончковський 2016, 83].

Потрібно, однак, констатувати існування досить складної проблеми впевненої однозначної диференціації на срібних монетах Орди названих трьох категорій графем: тамг, “вузлів щастя” та сігла.

“Розбираючись у зображеннях тамг на монетах, ми маємо передусім відокремити тамги від різноманітних орнаментальних прикрас”, – зазначав майже століття тому М. Лихачов [Лихачев 1928, 98].

Розглянемо один із таких казусів. Рис. 12 відтворює фотозображення данга Токтамиша карбування Орду ал-Джадіда, 785 р. г. (1383/1384 pp.). На аверсі розташований цікавий графічний елемент.

Рис. 12. Золота Орда. Данг хана Токтамиша, карбування Орду ал-Джадіда, 785 р. г. (1383/1384 pp.), срібло, 1,34 г

П. Савельєв, який опублікував цей тип у 1857 році, зазначив, що “в деяких при-
мірниках тамга інша, а саме ☒” [Савельєв 1857, 98], тобто зарахував цей елемент
до категорії тамг. М. Лихачов не погодився з ним: “Фігура у формі хреста цікава за
контурями, але становить різновид звичайної хрестоподібної орнаментальної при-
краси з чотирьох петель. Насправді лише загострення кутів утворюють справжній
хрест...” [Лихачев 1928, 100].

Хто ж тут має рацію? На нашу думку, інтерпретувати цей знак як тамгу не дає
змоги його розташування на монетному полі – тамга, як було вже сказано, є цен-
тральним елементом оформлення монет. Тому версія М. Лихачова сприймається як
більш правдоподібна. Можливо, ці переплетені лінії є своєрідною інтерпретацією
“вузла щастя”. Зазначимо, проте, теоретичну можливість, що в майбутньому, з поя-
вою нової інформації, цей знак може бути зарахований до категорії сігла.

Проаналізуємо ще один дискусійний символ. На рис. 13 відтворено данг хана Ток-
тамиша, на аверсі якого можна побачити знак “∞”.

Рис. 13. Золота Орда. Данг хана Токтамиша, карбування Сарая, 795 р. г.
(1392/1393 pp.), срібло, 1,37 г

Інтерпретують його по-різному. П. Савельєв називав цей знак “тамгою” [Саве-
льєв 1857, 99]. Є. Гончаров через півтора століття після цього пішов далі – визначив
його як “вічкоподібну” тамгу, що належала Токтамишу та була “знаком тукатиму-
ридів” [Гончаров 2007, 82, 83].

У 2007 році К. Хромов та І. Хромова розкритикували висловлені Є. Гончаровим
тези. Вони стверджували:

Звертаючись до нечисленних джерел з історії Улусу Джучі, слід зазначити, що в
жодному з них не знайдено згадки про знак “∞”, як і про те, якою була тамга Ток-
тамиша. Також зображення такого тамгоподібного знака “∞” поки що не зафіксова-
но на жодному з археологічних об’єктів, в епіграфіці, сфрагістиці, торевтиці тощо
[Хромов, Хромова 2013, 16].

У статті висловлено кілька важливих зауважень для правильного розуміння значення цієї графеми.

Зазначено, що знак “∞” на срібних монетах жодного разу не застосовано як центральний, самостійний елемент оформлення монети, навколо якого розташовані інші елементи та легенди, що характерно для використання джучидських тамг. У всіх випадках він використовується як додатковий елемент, наявний десь у полі однієї зі сторін [Хромов, Хромова 2013, 29]. Ця графема зустрічається на дангах багатьох монетних дворів, що розташовані на величезних просторах – від Сигнака на сході до Мамаєвої орди на заході [Хромов, Хромова 2013, 27].

З усього сказаного, однак, автори статті роблять несподіваний висновок, згідно з яким «знак “∞” на розглянутих монетах, карбованих в Улусі Джучі, з більшою імовірністю є тамгою та належить казахському племені Середнього Жузу – аргін. Надалі нічого не заважає... називати її тамгою “коз”» [Хромов, Хромова 2013, 32]. Зроблено цей висновок було після “простого пошуку в Інтернеті”, який дав їм нове “надійне” історичне джерело – таблицю казахських тамг на казахському сайті “Спадщина давніх цивілізацій”, де й «перебуває тамга племені аргін (Середній Жуз) під назвою “коз”, що має форму, повністю аналогічну нашому знаку» [Хромов, Хромова 2013, 32]. Чим заслужила ця “тамга коз” честі зображуватися на дангах різних ханів багатьох монетних дворів, автори, на жаль, не пояснили.

На рис. 14 можна побачити срібний дирхем мамлюцького султана Мухаммада I, відкарбований у 693 р. г. (1293/1394 рр.) в місті Хама, розташованому в центральній частині сучасної Сирії. Майже в центрі його реверсу міститься знак “∞”. Ця монета, без жодних сумнівів, не має стосунку до “казахського племені Середнього Жузу”.

Рис. 14. Мамлюцький султанат, срібний дирхем, 693 р. г. (1293/1394 рр.), карбування Хама

Наведений вище фактаж не дає підстав, на нашу думку, вважати знак “∞” на срібних монетах тамгою. Однак і зараховувати її до категорії сігла наразі ми також не бачимо підстав. Можна погодитися з М. Лихачовим, який називав знак “∞” “орнаментальною фігурою з двох схрещених овалів” [Лихачев 1928, 100].

Розглянемо ще один казус, що стосується диференціації тамг та “орнаментальних фігур”. На рис. 15–16 наведено фотозображення цікавого типу дангів хана Абдаллаха.

Рис. 15. Золота Орда. Данг хана Абдаллаха (1361–1370), без дати, монетний двір не прочитано, срібло, 0,95 г

Рис. 16. Золота Орда. Данг хана Абдаллаха (1361–1370), без дати, монетний двір не прочитано, срібло, 0,84 г

У центрі реверсу монети на рис. 15 зображено “вузол щастя” у виконанні, близькому до класичного. Однак він зображений як центральний, самостійний елемент оформлення монети, навколо якого розташована легенда. Тобто займає місце тамги. На монеті на рис. 16 дизайн “вузла” відмінний від класичного, і теоретично можна поставити питання: чи ж не тамга це? Попередня відповідь: це все ж таки недбало виконане “ornamentum monetale ❁”. Остаточну відповідь дадуть сітки зв’язків графічних реконструкцій відбитків штемпелів, коли вони будуть виконані.

Потрібно констатувати, що в цій темі (як і в багатьох інших проблемних моментах у джучидській нумізматиці) усі висловлені версії – по суті, лише більш-менш аргументовані гіпотези. Це також стосується наших тез, сформульованих нижче.

Переходячи до розгляду категорії сігла, звернемося до данга хана Абдаллаха, зображення якого відтворено на рис. 18.

Рис. 17. Золота Орда. Данг хана Абдаллаха (1361–1370), карбування Орду, срібло

Рис. 18. Золота Орда. Данг хана Абдаллаха (1361–1370), карбування Орду, срібло, 1,1 г

Порівняємо його з фотозображенням однотипного данга на рис. 17. Легенди на монетах написані зі спотвореннями, на реверсі розміщено зображення нетрадиційно виконаного “вузла щастя”. Аверс данга на рис. 17 прикрашає “ornamentum monetale” з переплетених ліній. Графічний символ на лицьовому боці данга на рис. 18 ми схильні зарахувати радше до категорії сігла. Аргументацію буде подано нижче, розглянемо спочатку монету на рис. 19.

Рис. 19. Золота Орда. Данг хана Мухаммада (?), карбування Орду, 777 (?) р. г. (1375/1376 рр.(?)), срібло, 1,03 г

Цей тип дангів не був знайдений у науковій літературі. Його легенди, які мають палеографічні особливості написання, можна (як версія) прочитати так. Аверс: “Султан / справедливий / Мухаммад”. Йдеться про другого підставного хана Мамая. Напис на реверсі виконаний зі спотвореннями: “Карбування / Орду / 777”. Монета перекарбована, основою був інший данг. На реверсі монети розміщено сіглум.

Рис. 20 та 21 відтворюють збільшені фотозображення графічних знаків з репродукованих дангів Абдаллаха та Мухаммада.

Рис. 20–21. Фотозображення сігла на дангах Абдаллаха та Мухаммада

Ми вважаємо, що “нескінченим вузлом щастя” вони не є. Це очевидно: лінії не переплітаються. Татарські тамги також не можна розглядати як категорію для ідентифікації цього знака. З огляду на географію карбування цієї монети – Мамасва орда – можна гіпотетично припустити, що це слов’янський чи литовський геральдичний символ.

На думку провідного фахівця в галузі геральдики середньовічної України, доктора історичних наук Олега Однороженка (автори дуже вдячні панові Олегу за особисту консультацію), ці знаки схожі на двораменні хрести, які використовувалися в геральдиці Угорського королівства, а від 1387 року двораменний хрест уживав Владислав Ягайло.

Отже, базовий варіант інтерпретації символу на рис. 19 і 20 – сіглум, покликаний для чогось позначати викарбовані данги. Зазначимо, що він розміщувався на монетах двох ханів, віддалених одна від одної, можливо, на десятиліття.

Розглянемо ще один казус. На рис. 22 відтворено данг хана Токтамиша із зазначенням Орду як місця карбування.

Рис. 22. Золота Орда. Данг хана Токтамиша, карбування Орду, 783 р. г. (1381/1382 pp.), срібло, 1,63 г

Рис. 23. Збільшене фотозображення сіглу на данзі хана Токтамиша

П. Савельєв, який опублікував цю монету з промальовуванням більш ніж півтора століття тому [Савельєв 1857, 88], ніяк не прокоментував графічний символ, уміщений на ньому (рис. 23). Сучасні дослідники, які виконали сітку штемпельних зв'язків відбитків штемпелів цієї емісії [Горлов, Казаров 2015, 49], також його проігнорували. Потрібно констатувати, що всі інші штемпелі із цієї групи монет “регулярного карбування” не несуть на собі нічого подібного. Ю. Зайончковський цей знак у формі хреста в ромбі колись зарахував до категорії “private mark” [Зайончковський 2016, 83].

Ще один сіглум, на нашу думку, розташований на реверсі данга хана Бек-Суфі (рис. 24).

Рис. 24. Золота Орда. Данг хана Бек-Суфі (1419–1421), карбування Крим, срібло, 0,924 г

Рис. 25. Графічна реконструкція сіглу на данзі хана Бек-Суфі

Графічна реконструкція цього знака [Денисов, Зайончковський 2020, 827] наведена на рис. 25. Він не має аналогів у монетному карбуванні Бек-Суфі [Денисов, Зайончковський 2020, 849]. Зарахувати його до “вузлів щастя” з переплетених ліній неможливо – якщо це й тамга, то на монеті вона подана як сіглум.

Висновки

На золотоординських срібних монетах 1360-х – 1490-х рр. ханів Абдуллаха, Мухаммада, Токтамиша, Бек-Суфі та Муртази було виділено п’ять графічних елементів, які зараховано до категорії сігла. Тобто, як правильно вже було констатовано, практика проставлення таких “privy marks” на монеті не характерна для джучидської монетної справи. Можна сказати, що кожен сіглум ексклюзивний і зустрічається лише один раз на монетах, вибитих на конкретному монетному дворі в конкретний період. Штемпельні сітки дангів Бек-Суфі або ординського “регулярного карбування” Токтамиша наочно підтверджують цю тезу.

У цьому полягає одна з відмінностей сігла від згаданих вище так званих диферентів, які регулярно зустрічаються на емісіях конкретного монетного двору в досить великій різноманітності. Регулярність їхнього використання свідчить про те, що вони проставлялися монетною владою.

Треба також висловити припущення щодо сутності сігла та мети їхнього розміщення на монетному полі. Як уже було сказано на нинішньому рівні наших знань, ця теза буде лише версією, одним із можливих варіантів пояснення.

Практика нанесення сігла на візантійських монетах 1204–1453 років також може дати ключ до розуміння сігла на джучидських дангах. Візантійські сігла були адміністративними за характером і були пов’язані з діяльністю всередині монетного двору з метою ефективного контролю монетного виробництва та контролю за якістю продукції. Однак сігла на монетах Палеологів використовувалися регулярно, різноманітно та масово, безперечно ініціюючись монетною владою. Сігла ж на джучидських монетах XIV–XV століть з’являлися, як ми бачили, дуже рідко. Тому малоймовірно, що ініціювала їхнє проставлення адміністрація золотоординських монетних дворів. Проте думка про “адміністративний характер” сігла на дангах може бути продуктивною, якщо взяти до уваги ще один аспект монетної справи, характерний для джучидського періоду.

Як відомо, у Золотій Орді в XIV столітті існував “відкритий”, або “вільний”, спосіб карбування срібної монети зі срібла, що приносилося приватними особами. З огляду на крайню епізодичність проставлення сігла на дангах можна припустити, що вони вирізалися на штемпелях за згодою адміністрації на прохання замовника емісії та містять інформацію про нього. Тому сігла не впливали на офіційно встановлене оформлення монет і посідали скромне місце прикраси поля, а їхня поява на монетах є ексклюзивною та не має масового характеру.

Завершуючи виклад теми, констатуємо, що проблема сігла на золотоординських монетах потребує подальшого дослідження, і звертаємося до всіх читачів із проханням надсилати фотозображення монет, що мають стосунок до теми, на електронну пошту voronyansky@gmail.com.

ЛІТЕРАТУРА

Гончаров Е. Ю. (2006), «“Персидский след” в джучидской нумизматике», в *Город и степь в контактной Евро-азиатской зоне: Материалы III Международной научной конференции, посвященной 75-летию со дня рождения Г. А. Федорова-Давыдова (1931–2000)*, Государственный исторический музей, Москва, с. 207–208.

Гончаров Е. Ю. (2007), «Заметка об “очковидной” тамге», в Хромов К. К. (ред.), *Восточная нумизматика в Украине*, Ч. II: Монеты Джучидов XIII–XV веков и сопредельных государств, Купола, Киев, с. 80–84.

Горлов А. В., Казаров А. А. (2015), «О группе монет конца XIV в. из находок в курско-белгородском регионе и о времени вхождения “Яголдаевой тьмы” в состав Великого княжества Литовского», *Средневековая нумизматика Восточной Европы*, вып. 5, с. 46–64.

Денисов М. А., Зайончковский Ю. В. (2020), “Джучидский хан Бек-Суфи и его монеты”, *Материалы по археологии и истории античного и средневекового Причерноморья*, № 12, с. 789–870. DOI: <https://doi.org/10.24411/2713-2021-2020-00026>

Зайончковский Ю. В. (2016), “Тип дангов джучидского хана Муртазы б. Ахмада со знаком монетчика”, в *Нумизматические чтения Государственного исторического музея 2016 года. Москва 22 и 23 ноября 2016 года. Материалы докладов и сообщения*, РИА Внешторгиздат, Москва, с. 82–85.

Зайончковский Ю. В., Тишкин В. Е. (2019), “Неджучидские имена на джучидских серебряных монетах XV века”, *Тюркологические исследования*, т. 2, № 4, с. 98–110.

Зайончковский Ю. В., Шапошник В. Г., Арзуманова Т. В. (2019), “Монетные эмиссии позднеджучидского хана Гияс ад-Дина II”, в *Золотоординское наследие: Материалы VI Международного Золотоординского Форума “PaxTatarica: генезис и наследие государственности Золотой Орды”*, Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, Казань, с. 176–187.

Лихачев Н. П. (1928), “Печати с изображением тамги или родового знака”, в *Материалы для истории византийской и русской сфрагистики. Труды музея палеографии*, Издательство Академии наук СССР, Ленинград, с. 46–269.

Савельев П. С. (1857), *Монеты Джучидские, Джагатайские, Джелаиридские и другие, обращавшиеся в Золотой Орде в эпоху Тохтамыша*, вып. 1, Санкт-Петербург.

Хромов К. К. (2007), “Монеты западной части Улуса Джучи. Часть I. Иармаки Крыма. Раздел I. Серебряные монеты, чеканенные до правления хана Токту”, в Хромов К. К. (ред.), *Восточная нумизматика в Украине*, Ч. II, Купола, Киев, с. 4–54.

Хромов К. К. (2019), «“Узел счастья” или “плетенка” в оформлении монет, чеканенных на территории Поднепровья и Северного Причерноморья во второй половине XIV века», в *Археология русского города. Материалы научно-практического семинара 2018 года*, САБ, Москва, с. 69–76.

Хромов К. К., Хромова И. К. (2013), «Знак “∞” на группе джучидских монет», в Хромов К. К. (ред.), *Восточная нумизматика в Украине*, Ч. III, Купола, Киев, с. 16–33.

Album S. (2011), *Checklist of Islamic Coins*, 3rd Ed., Stephen Album Rare Coins.

Fraehn Ch. M. (1826), *Recensio numorum Muhammedanorum*, Academiae imp. scient. Petropolitanae, Petersburg.

Lianta E. (2007–2008), “The Development and Function of Sigla on Late Byzantine Coins (A.D. 1204–1453)”, *BYZANTINOS ΔΟΜΟΣ*, No. 16, pp. 249–262.

Maigys Ž. (2021), “Influence of the Golden Horde on Early Coins of the Grand Duchy of Lithuania (GDL) in 1380–1400”, *Rus', Lithuania, Horde: Journal of Numismatics and Sigillography*, Vol. 9, pp. 101–116.

REFERENCES

Goncharov E. Yu. (2006), “‘Persidskiy sled’ v dzhuchidskoy numizmatike”, in *Gorod i step' vkontaktnoy Evro aziatskoy zone: Materialy III Mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii, posvyashchennoy 75-letiyu so dnya rozhdeniya G. A. Fedorova-Davydova (1931–2000)*, Gosudarstvennyy istoricheskiy muzey, Moscow, pp. 207–208. (In Russian).

Goncharov E. Yu. (2007), “Zametka ob ‘ochkovidnoy’ tamge”, in Khromov K. K. (ed.), *Vostochnaya numizmatika v Ukraine. Sbornik publikatsiy. Chast' II. Monety Dzhuchidov XIII–XV vekov i sopedel'nykh gosudarstv*, Kupola, Kyiv, pp. 80–84. (In Russian).

Gorlov A. V. and Kazarov A. A. (2015), “O gruppe monet kontsa XIV v. iz nakhodok v kursko-belgorodskom regione i o vremeni vkhozheniya ‘Yagoldayevoiy t'my’ v sostav Velikogo knyazhestva Litovskogo”, *Srednevekovaya numizmatika Vostochnoy Evropy*, Issue 5, pp. 46–64. (In Russian).

Denisov M. A. and Zayonchkovskiy Yu. V. (2020), “Dzhuchidskiy khan Bek-Sufi i ego monety”, *Materialy po arkheologii i istorii antichnogo i srednevekovogo Prichernomor'ya*, No. 12, pp. 789–870. (In Russian). DOI: <https://doi.org/10.24411/2713-2021-2020-00026>

Zayonchkovskiy Yu. V. (2016), “Tip dangov dzhuchidskogo khana Murtazy b. Akhmada so znakom monet-shika”, in *Numizmaticheskiye chteniya Gosudarstvennogo istoricheskogo muzeya*

2016 goda. Moskva 22 i 23 noyabrya 2016 goda. *Materialy dokladov i soobshcheniya*, RIA Vneshtorgizdat, Moscow, pp. 82–85. (In Russian).

Zayonchkovskiy Yu. V. and Tishkin V. E. (2019), “Nedzhuchidskiye imena na dzhuchidskikh serebryanykh monetakh XV veka”, *Tyurkologicheskkiye issledovaniya*, No. 4, Vol. 2, pp. 98–110. (In Russian).

Zayonchkovskiy Yu. V., Shaposhnik V. G. and Arzumanova T. V. (2019), “Monetnyye emissii pozdnedzhuchidskogo khana Giyas ad-Dina II”, in *Zolotoordynskoye naslediyе: Materialy VI Mezhdunarodnogo Zolotoordynskogo Forumа “Pax Tatarica: genezis i naslediyе gosudarstvennosti Zolotoy Ordy”*, Institut istorii im. Sh. Mardzhani AN RT, Kazan, pp. 176–187. (In Russian).

Likhachev N. P. (1928), “Pechati s izobrazheniyem tamgi ili rodovogo znaka”, in *Materialy dlya istorii vizantiyskoy i russkoy sfragistiki. Trudy muzeya paleografii*, Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, Leningrad, pp. 46–269. (In Russian).

Savel'yev P. S. (1857), *Monety Dzhuchidskiye, Dzhagatayskiye, Dzhelairidskiye i drugiyе, obrashchavshiesya v Zolotoy Orde v epokhu Tokhtamysha*, Issue 1, Saint Petersburg. (In Russian).

Khromov K. K. (2007), “Monety zapadnoy chasti Ulusa Dzhuchi, Chast' I, Yarmaki Kryma, Razdel 1, Serebryanye monety, chekanennyye do pravleniya khana Toktu”, in Khromov K. K. (ed.), *Vostochnaya numizmatika v Ukraine. Sbornik publikatsiy*, Part II, Kupola, Kyiv, pp. 4–54. (In Russian).

Khromov K. K. (2019), “‘Uzel schast'ya’ ili ‘pletenka’ v oformlenii monet, chekanennykh na territorii Podneprov'ya i Severnogo Prichernomor'ya vo vtoroy polovine XIV veka”, in *Arkheologiya russkogo goroda. Materialy nauchno-prakticheskogo seminara 2018 goda*, SAB, Moscow, pp. 69–76. (In Russian).

Khromov K. K. and Khromova I. K. (2013), “Znak ‘∞’ na gruppe dzhuchidskikh monet”, in Khromov K. K. (ed.), *Vostochnaya numizmatika v Ukraine*, Part III, Kupola, Kyiv, pp. 16–33. (In Russian).

Album S. (2011), *Checklist of Islamic Coins*, 3rd Ed., Stephen Album Rare Coins.

Fraehn Ch. M. (1826), *Recensio numorum Muhammedanorum*, Academiae imp. scient. Petropolitanae, Petersburg.

Lianta E. (2007–2008), “The Development and Function of Sigla on Late Byzantine Coins (A.D. 1204–1453)”, *BYZANTINOS DOMOS*, No. 16, pp. 249–262.

Maigys Ž. (2021), “Influence of the Golden Horde on Early Coins of the Grand Duchy of Lithuania (GDL) in 1380–1400”, *Rus', Lithuania, Horde: Journal of Numismatics and Sigillography*, Vol. 9, pp. 101–116.

Ю. В. Зайончковський, О. В. Воронянський

Сігла на срібних золотоординських монетах XIV–XV століть

Предметом статті є загадкові графічні символи на срібних золотоординських монетах XIV–XV століть. Ці знаки, які запропоновано називати “сіглум” (у множині – “сігла”), відрізняються за своїм зовнішнім виглядом та сутністю від тамг та прикрас монетного поля (“вузлів щастя”), що досить часто зустрічаються на дангах.

На золотоординських срібних монетах 1360-х – 1490-х років ханів Абдуллаха, Мухаммада, Токтамиша, Бек-Суфі та Муртази виділено п'ять графічних елементів, які були зараховані до категорії сігла. Кожен сіглум ексклюзивний і зустрічається лише один раз на монетах, вибитих на конкретному монетному дворі в конкретний період. У цьому полягає одна з відмінностей золотоординських сігла від так званих диферентів та сігла на візантійських монетах, які регулярно зустрічаються на емісіях конкретного монетного двору в досить великому розмаїтті і які проставлялися на монетах з ініціативи монетної влади. Висловлено припущення, що сігла вирізалися на штемпелях дангів за згодою адміністрації на прохання замовника монетної емісії та містять інформацію про нього.

Ключові слова: вузол щастя; данг; Золота Орда; нумізmatика; сігла; тамга

Стаття надійшла до редакції 24.09.2024